

HALK VE DİVAN ŞİİRİNİN MAVERASINDA BİR ÂŞIK

Talat ÜLKER

XIII. yüzyıldan itibaren Türk Dilinin Oğuz kolu üzerine Anadolu'da şekillenip tasavvufi algılarla derinleşerek gelişen edebiyatımızı halk ve divan edebiyatı olarak ikiye ayırmak mutlak doğruymuş gibi takdim edilmektedir. Oysaki halk ve divan şairlerinin birbiriyle iç içe ve ortak bir kültürel hayatın içinde yeşerdiklerine, aynı dünya görüşünün yoğurduğu bir hayatın müşterekleriyle eserler ürettiklerine tarihin tanıklığı aşıkârdır. Bu sebepledir ki halk ve divan edebiyatı çizgisinin birbirinden tamamen bağımsız olmadığını söylemenin zamanı geldi de geçiyor bile.

Beş bin yılı aşkın bilinen tarih boyunca sınıfsız bir toplum hayatı yaşamış bir milletin, kültürünün de sanatının da sınıfsız olması gayet tabii bir durumdur. Bu yüzden bizim kültürümüzde halka ve aydınlara ait iki farklı edebiyat tanımlamak çok da kolay değildir. Arapça-Farsça kelime ve terkiplerin kullanılma oranından ve bazı şekli unsurlardan hareketle bir tasnif yapılması mümkün gözükse de tamamıyla birbirlerinden bağımsız iki farklı gelenekten söz etmek gene de olası değildir. Bu ayrımı kesin çizgilerle yapmakta direnenlerin Harput'ta ve Urfa'da ümmi sanatçılarla bestelenip okunan Fuzuli, Nabi, Ziya Paşa gibi şairlerimizin şiirlerini nereye koyacaklar? Yahut aruzla ve klasik edebiyatın kavramlarıyla şiirlerini yazan Âşık Ömer, Gevheri, Dertli, Bayburtlu Zihni, Develili Seyrani, Erzurumlu Emrah gibi şairleri hangi edebiyatın şairi sayacağız?

İsmlendirme ve tasnif etme kolaylığı açısından Türk edebiyatını halk ve divan alt başlıklarıyla bölümlenmeyi kabullensek bile bunları iki ayrı kültürün ve iki ayrı zevk ortamının ürünüymiş gibi değerlendirmek doğru olmadığı gibi de medeniyetimizin kabulleri açısından da iticidir. Bu iki şiir vadisi arasında hem dil, hem şekil hem de içerik bakımından çeşitli farkların yanı sıra aynı coğrafyanın, aynı kültürel iklimin, aynı medeniyet havzasının, aynı milletin malı olmaktan ötürü hem doğal hem de zorunlu olarak zevk, duygu, heyecan ve fikirde birlik ve benzerliğin varlığı da söz konusudur.

Bununla birlikte her toplum gibi bizim milliyetimiz için de avam ve havas tabakası ayırımından bahsedilebilir. Düzenli bir eğitim sistemi içinde yetişmiş, yazılı kültür içinde ve kurumsal bir hayatın örgüsünde şekillenmiş zümreye havas, düzenli bir eğitim almamış, sözlü kültür içinde ve gündelik hayatın doğal akışı içinde şekillenmiş zümreye de avam demek mümkündür. İslam medeniyetine dâhil olduğumuz süreçten itibaren avam tabakası dil olarak yazılı kültürün de belirlemesiyle Arap ve Fars dillerinin tesirini daha yoğun hissederken, avam tabakasında bu tesir daha sınırlı kalmıştır. Bu bağlamda şairlerimiz, aldıkları eğitime, içinden buldukları toplumsal tabakaya ve fitraten sahip oldukları yeteneklere göre farklı edebî şekillere ve farklı üsluplara yönelmişlerdir. Bu yönelişlerin sonucunda oluşan edebî geleneğimizi kullanılan edebî şekillere, dil özelliklerine bakarak divan ve halk edebiyatları adlarıyla tasnif etsek de, bu edebiyatların muhtevaları, duygu dünyaları ve algıları müşterektir. Bu iki edebî vadinin birbiriyle tamamen ayrışmasını engelleyen en önemli etken âşıklık geleneğimize dir. İrticalen şiir söyleyebilme, saz çalıp özgün ezgiler üretebilme, atışma yapabilme ve bade içme motifini de ihtiva eden öyküler anlatabilme gibi üstün vasıflarla tanımlanan âşıkların oluşturduğu bu gelenek içerisinden zamanla "saz çalıp özgün ezgiler üretebilme" şartını taşımayan bir zümre çıkmış ve bunlar da kalem şairi olarak anılmışlardır. Âşık edebiyatının oluşumunu tamamladığı XVI. ve XVII. yüzyıllarda klasik edebiyat yüksek bir düzeye ulaşmış en başarılı ürünlerini vermiş, şahsiyetlerini yetiştirmişti. Klasik edebiyatımıza ait birçok efsane, öykü ve şiir meddahlar aracılığıyla yaygınlaştırılmış, musiki eşliğinde geniş halk kitlelerine ulaşma imkânına kavuşturulmuştur. Bu suretle iki şiir vadisi birbirine iyice yakınlaşmış âşıklar, şuara tezkirelerine alınır olmuşlardır. Bu vesileyle klasik şiire ait pek çok kavram, mazmun, imge ve kalıplaşmış sanatlı ifade, âşık edebiyatına taşınmış; âşık şiirinin dilini ve üslûbunu etkilemiştir.

XIX. yüzyılda, Anadolu'da yetişen şairler arasında Dertli, Seyranî, Bayburtlu Zihni ve Erzurumlu Emrah büyük şöhret kazanmışlardır. Anadolu'nun muhtelif kasabalarında yetişen saz şairlerinin çoğu ancak mahalli bir şöhrete sahip olabildikleri halde bu dört şairin şöhreti ve eserleri memleketin her tarafına yayılmış, şehir ve kasabalarda, konaklarda, kahvelerde nağmelerle birlikte okunmuştur. XIX. yüzyılın ünlü saz şairi Emrah, saz şairleri içinde klasik edebiyatı en iyi bilenlerdendir. Emrah'ın şiirlerinde temel konular tasavvufi algının yanı sıra aşk, gurbet ve ayrılık temalarından oluşur.

Kasaba ve şehir çevresinde yetişen ve aynı zamanda klasik şiiri çok iyi bilen şairlerden biri de XIX. yüzyıl saz şairi Erzurumlu Emrah'tır. Erzurum'un Ilıca ilçesine bağlı Tanbura köyünde doğan Emrah, medrese tahsili almak için köyünden ayrılarak Erzurum'a gitmiş ve burada divan şiiri zevkine ulaşmıştır. Medreseden ayrıldıktan sonra il il gezerek gezdiği yerlerde başta Tokatlı Gedâî ve Tokatlı Nuri olmak üzere birçok çırak yetiştirmiş ve böylece bir âşık kolunun kurucusu olmuştur. Emrah'ın şiirlerinin terkip ve izafetlerle dolu olması yaşadığı dönemde tekkelerde eğitim görmüş kişilerin her iki şiir tarzına da yatkın olarak yetiştirilmesinin sonucunda iki şiir vadisinin birleşmesinin bir yansıması olarak yorumlanabilir. Edebî sanatları kalem şairlerinin hassasiyetlerine yakın bir duyarlılıkla kullanan şairin teşbih, istiare, tevriye, tezat gibi sanatların yanında telmih sanatına da çokça yer verildiği görülür. İçerisinde yetiştiği tasavvuf kültürünün tesiriyle şiirlerinde klasik edebiyatın öykülerinden ve kutsal metinlerden telmihler yapılması dönemin birçok halk şiirinde olduğu gibi Emrah'ı da klasik şiire yakınlaştırır.

Bu meslekten dilersen ahz-i irfân itmek Emrah

Sülûk it bir tarîka ara bul bir pîr-i dâniyi

Kaynakların verdikleri bilgileri bir araya getirdiğimizde Emrah, Anadolu'da şeyh kıyafeti ve derviş edasıyla dolaşmış bir gurbet âşığıdır. Derviş kıyafetinde saz çalıp şiir söyleyen biri olan Emrah'a göre âşıklık sadece saz çalıp şiir söylemekle olmaz. O aynı zamanda mürşid-i kâmillerden tasavvuf neşvesini öğrenip hüner sergilemeyi gerektirir.

Mürşitsiz kâmilden eş'ar umulmaz

Dervişin aslından haber sorulmaz

Saz ü sözle asla şairlik olmaz

Onda birkaç türlü hüner olmalı

Emrah'ın hayatı boyunca kendine yeni bir üstat arayışı içerisinde olduğu şiirlerinden anlaşılmaktadır. Gittiği her yerde tarikat çevreleri ile münasebet kurmasının sebebi olarak üstat arayışı görülebilir. “*Himmetlendim üç kimsenin feminden / Feyz-i hüsnü kutb-i devrândan aldım*” ifadesinden de anlaşılacağı üzere Emrah kendine hem sanatta hem tasavvufta usta aramak üzere çok insanla temas etmiş ama üç kişiden ziyadesiyle istifade etmiştir. ifade-sinden, şiirlerinde ismen zikredip feyz aldığını ifade ettiği bu “*üç kimse*” galip ihtimalle Âşık Erbabî, Habib Baba ve Halid-i Bağdadî veya onun halifelerinden (Ahmed Siyahî, Muhammed Bahauddin) birini anlamak mümkündür.

Sanat ırmağını tasavvuf vadisinde coşturan âşıklar, bir âşıklık üstadı bir de tarikat üstadı benimserler. Emrah'ın âşıklık üstadı Âşık Erbabî'dir. Emrah bir şiirinde üstad olarak Âşık Erbabî'den bahsedip ondan feyz aldığını “*Nasibim aşk imiş aşkımla haşr it rûz-ı mahşerde / Bana bu feyzi virdi Âşık Erbabî üstâdım*” dizeleriyle dile getirmektedir.

Emrah'ın Erzurum'daki tarikat üstadı Habib Baba'dır. Habib Baba XIX. yüzyılda Erzurum'da yaşamış Melami meşrepli Kadiri tarikatı şeyhlerindedir. Erzurumlu Emrah'ın gerek gönül dünyasında gerekse âşıklık mesleğinin icrasında Habib Baba'nın etkisi büyüktür. Rivayete göre bir gün Emrah Habib Baba'ya rastlar ve ona sazını ve sözünü dinletir. Habib Baba genç Emrah'ı yanına çağırır ve “*Haydi biraz daha çal*” der. Emrah “*bir şeyler söyleyip çalmak istiyorum ama tam dillendiremiyorum*” der. Bunun üzerine Habib Baba Emrah'ın sırtını sıvazlayarak “*Haydi bundan sonra düşündüklerin dilinden dökülecektir*” der. Ardından Emrah şu dizeleri söyler:

İksir-i azamdır nutk-ı ehlullah

Bir nefeste hâki kimyâ ederler

Hakkın esrârından anlardır agâh

Velâkin surette ihfâ ederler

Bakma hakaretle dervişânlara

Köhne aba diken arifânlara

Varis-i enbiyâ denmiş anlara

Mürde gönülleri ihyâ ederler

Emrah cehd edip kâli hâl eyle

Kâl ehli olanda infisâl eyle

Ara bul erenleri imtisâl eyle

Seni de vâsıl-ı Mevlâ ederler

Emrah'ın Nakşî tarikatıyla bağlantısına gelince “*On iki tarikten bir nebze aldım / Nice mürşitlerin nezdinde kaldım / Ahir Nakşibendi bahrine daldım / Sidkıyla himmet-i pîrânda idim*” ifadesinden Nakşibendî tarikatına hayatının son dönemlerinde intisap ettiğini anlamak mümkündür. Emrah'ın Halid-i Bağdadî'yi bizzat görmüş olması mümkün görünmemektedir. Muhtemeldir ki Emrah Halid-i Bağdadî'nin Anadolu'daki halifeleri vasıtasıyla Nakşibendî-Halidiyye tarikatına intisap etmiştir.

Emrah bu makamda olandır veli

Hakk'a yakın halka görünür deli

Elest hitabına demişiz beli

Yazılan ahd ile peyman bizimdir

Şiirlerinde özellikle klasik şiirde önemli yer tutan tasavvufun etkileri görülen Emrah; aşk, ölüm, din, felektan ve sevgiliden şikâyet gibi temaları işlemiştir. Devrinin klasik edebiyat zevkine ulaşmış bir halk şairi olan Emrah, şiirlerinde klasik şiirin birçok şekil ve tema unsuru başarıyla kullanmıştır.

Zâhidâ biz mest-i aşkuz mülk-i cânı isterüz

Bülbül-i bâg-ı elestüz gülsitâni isterüz

Hânkâh-ı aşkda tekmiil olupdur hayâlimüz

Keşf için irşâd-ı kutbu'l-ârifâni isterüz

Murg-ı ruhum cife-i dünyâda lezzet bulmadı

Per açup bir özge ilden âşiyânı isterüz

*Fânî dehrün neylertüz mülkinde mesken tutmağı
Lâ-mekândan gelmişüz biz lâ-mekânı isterüz*

*N'eylesün Emrâhî cânı ki ola cânândan cüdâ
Şol ezel bezmindeki eşref zamânı isterüz*

Divan sahibi bir saz şairi olması dolayısıyla şiirlerinde hem hece hem de aruz vezni kullanan Emrah'ın, aruzla yazılmış şiirleri gazel, murabba, muhammes, müseddes, müstezatlardan oluşmuştur. Bunların birçoğu âşık fasıllarında kalenderî, semâî, destan besteleriyle okunmuştur. Erzurumlu Abdülaziz Efendi tarafından bastırılmış eserde tamamı aruzla yazılmış 214 şiir bulunmaktadır. Çırağı Tokatlı Nuri tarafından hazırlanan başka bir külliyatta ise 348 şiirden 227'si aruz vezniyle yazılmıştır. Her ne kadar aruzla şiir yazsa da bu şiirlerde vezin kusurları, bozuklukları bulunduğundan heceyle yazdığı şiirleri gibi başarılı kabul edilmez. *Fuzûlî'nin "Ezel kâtipleri uşşâk bahtın kara yazmışlar / Bu mazmun ile hat ol safha-i ruhsâra yazmışlar"* dizeleriyle başlayan gazeline nazire olarak yazdığı koşma bunun en güzel örneğidir:

*Ezel kâtipleri tahrir edince
Benim ikbâlimi kara yazmışlar
Âşıkı ma'şûka taksim edince
Beni bir vefâsız yâre yazmışlar*

Klasik şiirdeki ağır ve terkipli dil kullanımına Emrah'ın şiirlerinde de tesadüf edilir. Emrah'ın özellikle aruzla yazdığı şiirlerinin dili, heceyle yazdıklarına kıyasla daha ağırdır. Onun, şiirlerinde halk dilinde pek kullanılmayan yüzlerce Arapça ve Farsça kelimenin yanı sıra çok sayıda terkinin de kullanıldığı görülür. Bu durumu divan şairlerine öykünmeyle, aruz vezninin ortaya çıkardığı mecburiyetle, tasavvufî eğitimin dile tesiriyle yahut divan şairlerine nazire yazma çabasıyla ilişkili görmek mümkün olabilir. Mesela Emrah'ın "*Çünkü sen çıkdun bugün seyrâna kurbân olduğum / Neş'e virdün gülşen-i devrâna kurbân olduğum*" dizeleriyle başlayan gazeli, *Nedîm'in "Sevdiğim cânım yolunda hâke yeksân olduğum / İyddir çık nâz ile seyrâna kurbân olduğum"* dizeleriyle başlayan gazeline naziredir. Emrah'ın şiirinde tasvir olunan âşık, divan şiirindeki âşıklar gibidir. Hem tercih edilen kavramlar hem de ifade tarzı itibarıyla bu tespiti yapmak mümkündür. Onun şiirinde tasvir olunan sevgili için de aynı tespiti yapmak olasıdır. Sevgili, klasik şiirde olduğu gibi acımasız, zalim, vefasız ve aşığa ilgisizdir.

*Sevgilim hayal-i vuslatın beni
Diyar-ı gurbette hayran gezdirir
Haşre dek cemal-i firkatın beni
Neş'e-yi vasılınla giryan gezdirir*

Gözü, kirpiği, kaşı, saçı, dudağı, yüzü, boyu itibarıyla klasik şiirin öykülerindeki güzellerin bir kopyasıdır. Lakin bu örneklerden hareketle şiirlerinde klasik şairlerin etkisini yoğun bir şekilde hissettiğimiz Emrah'ı bir divan şairi olarak nitelendirmek doğru değildir. Klasik edebiyata hâkim olması dolayısıyla şiirlerinde divan edebiyatı mazmunlarına sıkça yer vermesi, divan tarzı şiirler söylemesi, birçok şiirde aruzu tercih etmesi, Arapça ve Farsça kelimelerle dolu bir dil kullanmış olması Emrah'ı âşık edebiyatının dışına itmez bilakis âşık edebiyatının en güçlü temsilcilerinden biri yapar. Çünkü âşık edebiyatı iki büyük şiir vadisinin kesiştiği, bir araya geldiği ve ortak bir zevki terennüm ettiği kültürel zeminin adıdır.

*Emrahi istemez câh-ı fenâyı
Ancak Hüdâ'sından diler rızâyı
Leylâ'sın terk eder bulur Mevlâ'yı
Bir gönülde iki sevda olur mu?*

Sözlü geleneğin ürünlerinde, ürünün kime ait olduğu karmaşasının, işin doğası gereğince tam anlamıyla çözümlenmesi mümkün gözükmemektedir. Bir şiirin birden çok şair adına cönlere kaydedilmesi, söylenen usta malı şiirlerin zamanla söyleyene mal edilmesi, şairlerin bir nevi nazirecilik sayılabilecek ayak tekrarları bu çıkmazın sebepleri arasında sayılabilir. Şiirleri birbiriyle karıştırılan âşıkların listesi oldukça kalabalıktır: Karacaoğlan, Pir Sultan Abdal, Âşık Ömer, Gevheri, Ercişli Emrah, Bayburtlu Zihni, Develili Seyrani, Erzurumlu Emrah.

Emrah, Türk saz şairleri arasında sıkça rastlanılan bir mahlas isimdir. Erzurumlu Emrah, Ercişli Emrah, Ardanuçlu Emrah ve Ahıskalı Emrah aynı ismi kullanan şairlerimizdir. Erzurumlu Emrah'ın doğumundan önce yazılmış bazı mecmualarda Emrah adına rastlanması ona ait olarak gösterilen şiirlerin başka Emrah ya da Emrahlara ait olabileceğine dair bir tartışma başlatmıştır. Erzurumlunun şiirlerini diğer Emrahların şiirlerinden ayırmak oldukça karmaşık bir durumda bırakıyor araştırmacıları. Âşık edebiyatında birçok şairle özellikle Ercişli Emrah'la şiirleri karıştırılan Erzurumlu Emrah'ın hece vezniyle yazılmış şiirlerinin tespiti oldukça güç bir işlemdir. Sade anlatımlı ve halk zevkine uygun şiirlerin, ağır bir dili olan Erzurumlu Emrah'a ait olmadığı hususunda araştırmacılar fikir birliği etmiş gibi gözükseler de tek tek şiirler üzerinden yürütülen tartışmalar hala sonuçlandırılmış sayılamaz. Gene de dil özellikleri, işlenen tema ve Emrah ile Selvihan öyküsünün olay örgüsü gibi kıstaslara bakılarak elimizdeki Emrah mahlaslı hece şiirlerinin önemli bir kısmının Ercişli Emrah'a ait olduğu gerçeğiyle karşı karşıya getiriyor bizi.